

УДК 330.15+ 330.34+339.9(045)

ЧЕРНИШЕВ І.В.,

д.е.н., (h.c)

Віце-президент Міжнародного центру сприяння
створенню зелених робочих місць і сталого розвитку
(GJASD International), Женева, Швейцарія**ЗЕЛЕНІ РОБОЧІ МІСЦЯ, СТАЛИЙ РОЗВИТОК І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
У ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ**

Анотація. В статті розглянуті проблеми зміни клімату та деградації навколишнього середовища, які пов'язані з технологічними змінами у світовій економіці. Проаналізовані проблеми і перспективи розвитку зеленої економіки, зелених інвестицій та робочих місць у країнах світу, відповідно до Цілей сталого розвитку, проголошених Генеральною Асамблеєю ООН до 2030 р.

Ключові слова: сталий розвиток, зміна клімату, глобальні проблеми, зелена економіка, зелені інвестиції, зелені робочі місця.

Чернышев И.В., h.c in Economics, Віце-президент Международного центра содействия созданию зеленых рабочих мест и устойчивого развития, Женева, Швейцария.

**ЗЕЛЕНІЕ РАБОЧИЕ МЕСТА, УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ И ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЕ
В ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ**

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы изменения климата и деградации окружающей среды, связанные с технологическими изменениями в мировой экономике. Проанализированы проблемы и перспективы развития зеленой экономики, зеленых инвестиций и рабочих мест в странах мира в соответствии с Целями устойчивого развития, провозглашенными Генеральной Ассамблеей ООН до 2030 г.

Ключевые слова: устойчивое развитие, изменение климата, глобальные проблемы, зеленая экономика, зеленые инвестиции, зеленые рабочие места.

Igor Chernyshev, h.c in Economics, Vice-President of the Green Jobs and Sustainable Development International Centre (GJASD International), Geneva, Switzerland

**GREEN JOBS, SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND NATURE MANAGEMENT
IN THE GLOBAL ECONOMY**

Annotation. The article considers the issues of climate change and environment degradation, which are linked with technology changes in the world economy. The author analyses the problems and prospects of the worldwide development of green economy, green investment and green jobs in conformity with Sustainable Development Goals 2030 adopted by the UN General Assembly.

Key words: sustainable development, climate change, global problem issues, green economy, green investment, green jobs.

"Коли я летів над Атлантичним океаном на моєму сонячному літаку, я пам'ятаю, що дивився на сонце, яке давало енергію моїм чотирьом електродвигунам та їх величезним пропелерам. Не було шуму, не було ніякого забруднення, не було ніякого палива ... і я міг летіти завжди. У певну мить я сказав собі: "Це наукова фантастика, я в майбутньому". Тоді я зрозумів, "ні, це не так, я в сьогодні". Це те, що технології вже дозволяють мені зробити сьогодні. Це решта світу, яка є в минулому, що має старі та неефективні пристрої."

(Бертран Піккар)

Актуальність проблеми. У ХХІ столітті перед людством поставлено кілька важливих завдань. Найбільш важливою з глобальних завдань є виключення наступу небезпечної зміни клімату за допомогою зниження викидів шкідливих речовин в навколишнє середовище. Наступним завданням повинна бути мінімізація ризиків виснаження природних ресурсів за рахунок використання механізмів, що забезпечують підвищення енергоефективності у всіх сферах економіки (поновлювані джерела енергії, управління відходами, екологічне будівництво і транспорт). Не менш важливим завданням стало забезпечення сталого розвитку на основі зростання економіки, соціальної справедливості та захисту навколишнього середовища.

Цілі сталого розвитку (ЦСР) були започатковані Генеральною Асамблеєю ООН у вересні 2015 року, і з того часу уряди, бізнес та громадянське суспільство разом з Організацією Об'єднаних Націй почали мобілізувати зусилля, спрямовані на досягнення до 2030 року Порядку денного сталого розвитку. Універсальний, інклюзивний і неподільний, Порядок денний 2030 закликає до універсальних дій усіх країн, спрямованих на поліпшення життя людей у всьому світі.

Новий Порядок денний продовжує робити наголос на важливості викорінення бідності як головної цілі, основою якої є інтеграція економічного, соціального та екологічного аспектів сталого розвитку та закликає всі країни, бідні, багаті та з середніми доходами, забезпечити щоб ніхто не залишиться ніде позаду. Ці 17 цілей побудовані за так званими «п'ятьма Ps» - people, planet, prosperity, peace, and partnership, тобто люди, планета, процвітання, мир та партнерство [1].

1. Цілі сталого розвитку та зелена економіка. Існує широкомасштабна згода про те, що Цілі сталого розвитку не можуть бути досягнуті без дій для реалізації Паризької угоди 2015 року (COP21). Зміна клімату та деградація навколишнього середовища визнані глобальними факторами змін. Поряд із технологічними змінами, глобалізацією, демографією та іншими важелями вони мають яскраво виражений вплив на зміну зайнятості та попит на навички. Перехід до екологічно чистої економіки - це створення можливостей для впровадження нових чистих технологій, зелених інвестицій та робочих місць.

В рамках Конференції Ріо + 20 держави погодилися створити концепцію «зеленої» економіки як важливий інструмент сталого розвитку. Концепція «зеленої» економіки - це модель, яка веде до поліпшення здоров'я і соціальної справедливості населення, а також до значного зниження небезпечних впливів на навколишнє середовище і до зниження екологічного дефіциту. Таким чином, «зелена» економіка, в її простій формі, може розглядатися як низьковуглецевої, ресурсозберігаюча і соціально інклюзивна модель економіки.

Концепція «зеленої економіки» не замінює концепцію сталого розвитку, але спостерігається широке визнання того, що досягнення стійкості майже повністю ґрунтується на отриманні економічного права.

Зелена економіка пропонує величезні можливості для створення робочих місць, багато з яких вже існують у багатьох країнах. Ці можливості варіюються від секторів, традиційно пов'язаних із змістом навколишнього середовища, такими як відновлювані джерела енергії або переробка вторинної сировини, а також до інших видів діяльності, які представляють нові сектори зелених робочих місць, такі як стійка мобільність та діяльність у "традиційних секторах", що мають потенціал для перетворення на стійкі заходи, наприклад, виробництво цементу, сталі або паперу [2].

1.1. Основні принципи зеленої економіки [3]. Основні принципи зеленої економіки можливо сформулювати наступним чином:

- Справедливість та об'єктивність, як в рамках однієї генерації, так і між поколіннями.
- Узгодження з принципами стійкого розвитку.
- Превентивний підхід до соціальних впливів та впливу на навколишнє середовище.
- Оцінка природного та соціального капіталу, наприклад, інтернаціоналізації зовнішніх витрат, зеленого обліку, витрат протягом всього терміну експлуатації та вдосконалення управління.
- Стале та ефективне використання ресурсів, споживання та виробництво.
- Потребність в досягненні існуючих макроекономічних цілей шляхом створення "зелених робочих" місць, викорінення бідності, підвищення конкурентоспроможності та зростання в ключових секторах.
- Відповідно, одним із факторів сталого розвитку зеленої економіки є створення та динамічне зростання кількості зелених робочих місць.

2. Зелені робочі місця. 24 вересня 2008 року пан Хуан Сомавія (в той час Генеральний директор МОП) г-н Аким Штайнер (в той час Виконавчий директор ЮНЕП) г-н Гай Райдер (в той час Генеральний секретар Міжнародної конфедерації профспілок і нинішній Генеральний директор МОП) і г-жа Ронні Голдберг (віце-президент Міжнародної організації роботодавців) представили на прес-конференції в м.Нью-Йорку в будівлі Об'єднаних Націй спільну доповідь, що має назву «Зелені робочі місця: на шляху до гідної праці в стійкому, низьковуглецевому світі» [4].

Це була перша в історії доповідь, яка містить всебічний аналіз впливу зміни клімату на світ праці та пов'язаних з ним зусиль пом'якшення наслідків. В доповіді говориться про негативні наслідки зміни клімату для робітників, особливо тих, чий засоби існування залежать від сільського господарства та туризму; в ньому вперше були представлені на глобальному рівні фактичні дані про те, що в деяких секторах та країнах створюються "зелені" робочі місця

2.1. Що таке «зелені робочі місця»? Термін "зелені робочі місця", як правило, відноситься до людей, що працюють в екологічно стійких та екологічно безпечних робочих місцях. Другими словами, зелені робочі місця знижують до стабільних рівнів впливу підприємств та галузей економіки на навколишнє середовище. Це є вид діяльності в сільському господарстві, ромисловості, сфери послуг та адміністрування, який вносить свій внесок у збереження або відновлення якості навколишнього середовища [5].

Зелені робочі місця створені в багатьох галузях економіки від енергозбереження до переробки відходів і від сільського господарства та будівництва до транспортування. Завдяки зеленню робочих місць та застосуванню високих технологічних стратегій можна скоротити споживання енергії, сировини та води, звільнити економіку від вуглеродних речовин і зменшити викиди тепличних газів, мінімізувати будь-які форми забруднень або скоротити кількість відходів виробництва, захищати і відновлювати екосистему та біологічне різноманіття. Зелені робочі місця грають вирішальну роль при скороченні наслідків впливу економічної діяльності на навколишнє середовище.

2.2. Програма МОП «Зелені робочі місця». В 2009 році МОП ініціювало Глобальну Програму «Зелені робочі місця» для просування можливостей, рівності та справедливого переходу до низьковуглеродної, кліматично стійкої та екологічно чистої економіки. Програма сприяє співпраці між урядом, роботодавцями та

працівниками у створенні узгодженої політики та ефективних програм, які будуть підтримувати "зелену" економіку з "зеленими" робочими місцями та гідну працю для всіх.

В даний час Програма МОП використовує більш широке визначення «зелених робочих місць»: «Робочі місця є зеленими, коли вони допомагають зменшити негативний вплив на навколишнє середовище і, в кінцевому підсумку, призводять до екологічно, економічно та соціально стійким підприємствам та економіці. Точніше зелені робочі місця є гідними робочими місцями, які: скорочують споживання енергії та сировини; обмежують викиди парникових газів; скорочують до мінімуму відходи та забруднення навколишнього середовища; а також захищають і відновлюють екосистеми».

Програма "Зелених робочих місць" поступово надала допомогу більш ніж 30 країнам шляхом створення відповідної експертизи та інструментів МОП у спеціальних сферах роботи. Послуги програми включають:

- Створення знань шляхом документування досвіду, проведення глобальних, регіональних та галузевих досліджень, а також створення основних звітів та рекомендацій щодо взаємозв'язку між трудовими та екологічними проблемами.

- Адвокація шляхом побудови партнерських відносин.

- Розвиток потенціалу шляхом надання зацікавленим сторонам можливостей вивчити основні концепції "зелених робочих місць", відповідні підходи, існуючі інструменти та найкращі практики.

- Діагностика та визначення пріоритетів шляхом визначення галузей економіки, які мають великий потенціал для створення зелених робочих місць через оцінювання національних екологічних робочих місць.

- Консультування з питань політики щодо розробки та впровадження ефективної національної або секторальної політики, яка створює "зелені" робочі місця, сприяє соціальній інтеграції та поліпшенню сталого розвитку;

- Обмін знаннями, щоб інші могли вчитися на основі кращих практик та досвіду країн. Дуже коротко, цілісний підхід Програми заради створення нових і кращих зелених робочих місць полягає в наступному (див.рис.1):

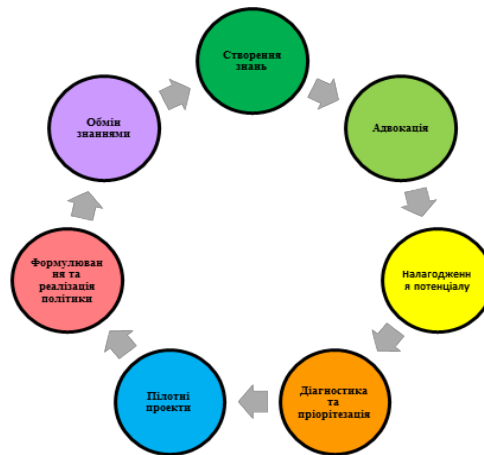

Рис. 1. Програми заради створення нових і кращих зелених робочих місць

2.3. *Характеристика зелених робочих місць* [7]. Зразком може служити, що вклад робочих, зайнятих у виробництві автомобілів з використанням паливно-ефективних або гібридних двигунів, за зниженням викидів транспорту буде нижче, ніж вклад тих, хто працює в системі громадського транспорту. Крім того, те, що сьогодні вважається топливно-ефективним, через десять років вважатись таким вже не буде. Таким чином, поняття зеленого робочого місця не є абсолютним, але «відтінок» зеленого присутня, і згодом ця дана концепція буде розвиватися (див. табл.1).

Таблиця 1

Відтінки зелені: заходи по збереженню навколишнього середовища в основних сегментах економіки

Енергопостачання	Комплексна газифікація/зв'язування вуглецю Комбіноване виробництво (тепла і енергії) Поновлювані джерела (вітер, сонце, біопаливо, геотермальні джерела, невеликі гідроджерела); тепловіділяючі елементи
Транспорт	Більше автомобілів з паливно-ефективними двигунами Гібридно-електричні, електричні автомобілі та автомобілі на паливних елементах Групове користування автомобілями Громадський транспорт Не моторизований транспорт (піші та велосипедні прогулянки), зміна стратегії по використанню земельних угідь і видах поселення (скорочення відстаней і залежності від засобів транспорту).

Продовження таблиці 1

Промислове виробництво	Контроль над забрудненням (газопромивачі і інші технології вихлопних труб) Ефективність енергії і матеріалів Техніка чистого виробництва (без вмісту токсинів) Цілісна економічна, промислова та соціальна структура, яка прагне до створення систем, які є не тільки ефективними але і по суті безвідходними (системи із замкнутим циклом)
Будівництво	Освітлення, енергоефективні пристрої та офісне обладнання Опалення та охолодження за допомогою сонця, сонячні панелі
Модифікація	Зелені будівлі (енерго-ефективні вікна, ізоляція, будівельні матеріали, опалення, вентиляція і кондиціонування) Пасивно-сонячні будівлі, будівлі з нульовими викидами.
Продаж	Просування ефективних товарів і використання еко-етикеток Зберігання на складах, розташованих недалеко від місця проживання Скорочення відстаней доставки (від місця виробництва до місця зберігання) Нові види послуг (послуги з продажу, а не по товарам)
Сільське господарство	Збереження земель Ефективність води Методика органічного зростання Скорочення відстаней між фермами і ринками
Лісне господарство	Проекти по відновленню лісів і лісопосадок Агролісне господарство Стале управління лісовими господарствами і схеми сертифікації Припинення вирубки лісів.

Зелені робочі місця охоплюють широкий перелік професійних видів діяльності, ремесел та спеціальностей. Деякі з них представляють абсолютно нові види робіт, але більшість є традиційними професіями, хоча і з невеликими змінами по суті змісту та відношенню до самої роботи. Це стосується як прямих, так і косвених зелених робочих місць, створених у промисловості та пов'язаних з поставаннями.

У нових галузях промисловості із застосуванням нових технологій, таких як виробництво енергії за допомогою вітру і сонця, ланцюжок поставок полягає в основному з традиційних галузей промисловості, а саме виробництва заліза, сталі та виготовлення частин для різного роду машин.

Зелені робочі місця мають велику живучість і величезний потенціал, якого вистачить для всіх робітників - від тих, хто зайнятий на ручних роботах і до кваліфікованих робітників, від ремісників і малих підприємств до висококваліфікованих техніків, інженерів і менеджерів. Зелені робочі місця існують і можуть розвиватися далі в багатьох секторах економіки, як в місті, так і в селі.

2.4. Де можна знайти зелені робочі місця? Мільйони зелених робочих місць вже створені, а в таких галузях, як поновлювані джерела енергії, їх число зростає швидкими темпами. У той час, поки погляд на зелені робочі місця, як джерело зайнятості і чистого розвитку, спрямований у майбутнє, багато зелених робочих місць невинно забуті. Чисельність створених зелених робочих місць і запланованих дуже велика, але незрівнянно мала по відношенню до загальної кількості світової робочої сили, яка становить 3 мільярди чоловік. Крім того, не всі ці робочі місця є додатковими, так як найбільші виграші і втрати можуть мати місце в інших галузях економіки.

Значення зелених робочих місць може бути правильно оцінене при ширшому погляді на трансформацію в бік зеленої економіки. Озеленення підприємства і перевизначення багатьох робочих місць: найбільш поширеною зміною при озелененні економіки буде перевизначення багатьох робочих місць. Були прибиральниками і обслуговуючим персоналом - стали менеджерами по обслуговуванню і логістики, були електриками - стали експертами інформаційних технологій, були каменярами - стали архітекторами, були клерками по кредитах - стали менеджерами з інвестицій: люди на робочих місцях на всіх рівнях побачать, як змінюється зміст роботи, її виконання і вимоги до професійних навичок.

Цей поступово збільшувачий і розширюючий перехід до озеленення більшості робочих місць може внести істотний внесок у зниження впливу на навколишнє середовище і запобігання небезпечної зміни клімату. Ці виграші часто бувають швидкими, низькозатратним і навіть прибутковими. Вони не вимагають великих вкладень в нові технології. В даному випадку, всього лише був використаний наявний потенціал. Зелені робочі місця і зелені підприємства стійкі, і внаслідок цього вони гарантують більш стабільну зайнятість і надійний дохід.

Поширення та озеленення секторів економіки, що займаються переробкою і збутом: зелені технології та зелені робочі місця також впливають на навколишнє середовище через їх тісний зв'язок з різними секціями

економіки і робочими місцями, які не можна назвати ні «коричневими» - забрудненими - ні зеленими. Наприклад, робота в секторі відновлюваних джерел енергії істотно знижує ступінь впливу на екологію в тих секторах, які вони забезпечують енергією. Ще один приклад, внесок сектора інформаційних технологій поки ще дуже скромний, але він росте швидкими темпами в боротьбі за зниження викидів парникових газів.

Якби поновлювані джерела енергії забезпечували нею інтернет, комп'ютери в офісах, мобільні телефони і відтворювали кошти, то цей великий і зростаючий сектор економіки був би перетворений в сферу діяльності з низьким рівнем впливу на навколишнє середовище, і зайнятість в секторі інформаційних технологій в сьогоднішній і майбутньому стала б більш стійкою.

2.5. Зелене підприємництво. Зелене підприємництво є діяльністю, свідомо направленою на вирішення проблем, пов'язаних із захистом/збереженням навколишнього середовища в соціальному контексті шляхом здійснення підприємницьких ідей, пов'язаних з високим ступенем ризику, результатом якої є позитивний вплив на навколишнє середовище з одночасним збереженням стабільного фінансового стану. Зелений підприємець це людина, яка починає і веде підприємницьку діяльність, початковою метою якої є виробництво зеленої продукції з використанням зеленого процесу виробництва. Є безліч варіантів зеленого бізнесу, якими існує можливість займатися неповний робочий день і з невеликими інвестиціями. Це залежить від того чи людина зацікавлена в неповному робочому або повному робочому дні зеленого бізнесу, ось п'ять найкращих ідей, в які зелені підприємці можуть інвестувати та приєднатися до зеленої бізнес-революції [7]: 1. Зелені розробки програмних додатків; 2. Управління відходами/ бізнес переробки відходів; 3. Виготовлення зелених виробів; 4. Зелений консалтинг; 5. Аудитор енергоефективності.

Є кілька компаній, які вжили заходів, щоб стати "екологічно чистішими" та більш дружними до навколишнього середовища. Наприклад, гігант Google створив проект, щоб створити власну енергію завдяки відновлюваним джерелам, як вітер та сонячне світло. У них навіть є сайт, створений для просування зеленої концепції. Щороку все більше і більше людей усвідомлюють цю велику проблему, з якою ми стикаємося. Багато урядів створили закони для зменшення цих проблем або, принаймні, винагороду компаній, які усвідомлюють і діють, щоб вирішити цю проблему і покарати в економічних аспектах ті, які є активною частиною проблеми. Також багато некомерційних організацій розповідають людям у всьому світі, що вони можуть допомогти зменшити проблему, придбавши свої послуги та товари від компаній, які створили добросовісну для навколишнього середовища політику.

3. Зелені робочі місця в світі. Економіка ЄС сильно залежить від навколишнього середовища. За даними 2013 року, екологічна економіка або компанії "еко-індустрія" налічують понад 4,2 мільйона чоловік, оборот яких перевищує 700 мільярдів євро. Сектор екологічних товарів та послуг допомагає керувати забрудненням та природними ресурсами. Це охоплює, зокрема, поводження з відходами, забруднення повітря, контроль та очищення ґрунту, а також переробку відновлюваної енергії та водопостачання. Згідно з інформацією Євросоюзу (SustainLabour), на кожен мільярд євро, вкладених в енергоефективне будівництво створюється 25,900 робочих місць. В результаті, в 2013 році в Європейському Союзі були створені 232,050 робочих місць в промисловості з виробництва ізоляційних матеріалів [10].

Згідно з оцінками, наведеними у Щорічному звіті Міжнародного агентства з відновлюваних джерел енергії (IRENA) «Поновлювані джерела енергії і створення робочих місць, 2017 рік» [11], у глобальному секторі відновлюваних джерел енергії у 2016 році було зайнято 9,8 млн. чоловік, або зріст на 1,1% у порівнянні з 2015 роком. Робота в поновлюваних джерелах енергії, крім великої гідроенергії, у 2016 р. збільшилася на 2,8% і встановила - 8,3 млн. чоловік. Китай, Бразилія, Сполучені Штати, Індія, Японія та Німеччина склали більшу частину робіт з поновлюваних джерел енергії. Пересування в бік Азії продовжувалося, причому 62% загального обсягу розташована на континенті.

Сонячна фотоелектрика (PV) була найбільшим роботодавцем, з 3,1 мільйона робочих місць, що на 12% більше ніж у 2015. Зростання відбулося в основному в Китаю, Сполучених Штатів та Індії, тоді як робочі місця скоротилися вперше в Японії і продовжувала падати у європейському Союзі. Внесок нових вітроустановок у створенні робочих місць в Сполучених Штатах, Німеччині, Індії та Бразилії становив до 7% збільшення світової зайнятості, пов'язаної з використанням вітрів, що досягло 1,2 млн. робочих місць. Далі йшли рідке біопаливо (1,7 млн. робочих місць), тверда біомаса (0,7 млн.) Тт біогаз (0,3 млн. робочих місць) які були також основними роботодавцями, робота яких зосереджена на постачанні сировини. Бразилія Китай, Сполучені Штати та Індія були ключовими ринками на ринку біоенергетики. Доповідь показала, що Китай веде глобальну роботу в галузі поновлюваних джерел енергії з приблизно 3,4 млн прямих і непрямих робочих місць, за яким слідує Бразилія, США, Індія та Німеччина.

Робочі місця в сонячному опаленні та охолодженні знизилася на 12% до 0,8 млн. осіб з причини уповільнення використання таких установок на основних ринках світу, таких як Китай, Бразилія та Європейський Союз. У галузях великої гідроенергетики було зайнято 1,5 млн. чоловік (прямі робочі місця), з яких близько 60% ті, що працюють і обслуговуються. Основними робочими ринками були Китай, Індія, Бразилія, Російська Федерація та В'єтнам. Гендерна дискримінація у сфері зайнятості в галузях відновлюваної енергетики виглядає менш вираженою ніж в енергетичному секторі. Проте проблеми, пов'язані з працевлаштуванням і просування залишається.

Висновки. Тема «зелена економіка, зелені робочі місця та сталий розвиток» є частиною університетської навчальної програми, або спеціального курсу, для викладання та вивчення якого потрібно кілька десятків

навчальних годин. В даній статті наведено короткий огляд та надані визначення таких понять, як «зелена економіка» та «зелені робочі місця», показана їх роль у досягненні цілей сталого розвитку. За останні десять років тема зелених робочих місць та сталого розвитку перейшла з розряду наукової концепції у галузь практичного застосування її основних елементів з метою створення сталих робочих місць і гідної зайнятості.

Слід відзначити, що створення зелених робочих місць та зеленого підприємництва отримало широку підтримку ділових кіл не тільки в розвинених, але і в країнах, що розвиваються, що має важливе значення для збереження біологічної рівноваги та захисту біорізноманіття на нашій планеті. В цьому зв'язку особливо приємно відзначити той факт, що в Україні спостерігаються позитивні зрушення у сфері екологічно чистого фермерства та створення зелених робочих місць у сільському господарстві, лісокористуванні та екологічному туризмі.

Список використаних джерел

1. Sustainable Development Knowledge Platform; [Electronic resource]. - Access mode: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>
2. UNEP. Towards Green Economy; [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.cbd.int/doc/meetings/im/wscbteeb-mena-01/other/wscbteeb-mena-01-unep-green-economy-en.pdf>
3. Адаптовано з: Проект, финансируемый Европейским Союзом и реализуемый Программой развития ООН. О зеленой экономике; [Electronic resource]. - Access mode: http://www.greenlogic.by/about_green.html
4. "Green Jobs: Towards decent work in a sustainable, low-carbon world"; [Electronic resource]. - Access mode: http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/statements-and-speeches/WCMS_098519/lang--en/index.htm
5. Див. на: (i) ILO. Sustainable development, decent work and green jobs. Report V. International Labour Conference. 102nd Session, 2013. Geneva 2013; [Electronic resource]. - Access mode: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@relconf/documents/meetingdocument/wcms_207370.pdf
6. The Green Jobs Programme of the ILO; [Electronic resource]. - Access mode: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_371396.pdf
7. European Union. Towards a typology of green jobs; [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/articles/jobs-in-the-green-economy-typology-and-characteristics>
8. Спроба визначити "зелене підприємництво": Зелений проект; [Electronic resource]. - Access mode: <http://greentproject.eu/wp-content/uploads/2016/01/Definition-green-entrepreneurship.pdf>
9. Top 5 Green Business Ideas for Aspiring Eco-entrepreneurs; [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.greenentrepreneurship.com/top-5-green-business-ideas-for-aspiring-eco-entrepreneurs/>
10. Green jobs – a success story in Europe; [Electronic resource]. - Access mode: https://ec.europa.eu/environment/efe/themes/economics-strategy-and-information/green-jobs-success-story-europe_en
11. International Renewable Energy Agency. Renewable Energy and Jobs: Annual Review 2017; [Electronic resource]. - Access mode: https://www.irena.org/documentdownloads/publications/irena_re_jobs_annual_review_2017.pdf
12. Проект, финансируемый Европейским Союзом и реализуемый Программой развития ООН. О зеленой экономике; [Electronic resource]. - Access mode: http://www.greenlogic.by/about_green.html
13. Спроба визначити "зелене підприємництво": Зелений проект; [Electronic resource]. - Access mode: <http://greentproject.eu/wp-content/uploads/2016/01/Definition-green-entrepreneurship.pdf>
14. European Union. Towards a typology of green jobs; [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/articles/jobs-in-the-green-economy-typology-and-characteristics>
15. Green Jobs: Towards decent work in a sustainable, low-carbon world; [Electronic resource]. - Access mode: http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/statements-and-speeches/WCMS_098519/lang--en/index.htm
16. International Labour Organization. Sustainable development, decent work and green jobs. Report V. International Labour Conference. 102nd Session, 2013. Geneva 2013; [Electronic resource]. - Access mode: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@relconf/documents/meetingdocument/wcms_207370.pdf
17. International Labour Organization. The Green Jobs Programme of the ILO; [Electronic resource]. - Access mode: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_371396.pdf
18. International Labour Organization. Report of the Director-General Report I "Work in a changing climate: The Green Initiative". 106th Session, International Labour Conference (Geneva, 5-16 June 2017); [Electronic resource]. - Access mode: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_554315.pdf
19. Sustainable Development Knowledge Platform; [Electronic resource]. - Access mode: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>
20. Sustainable Business Ideas: Top 5 Green Business Ideas for Aspiring Eco-entrepreneurs; [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.greenentrepreneurship.com/top-5-green-business-ideas-for-aspiring-eco-entrepreneurs/>
21. UNEP. Towards Green Economy; [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.cbd.int/doc/meetings/im/wscbteeb-mena-01/other/wscbteeb-mena-01-unep-green-economy-en.pdf>